

Отримано: 24 жовтня 2023 р.

Прорецензовано: 1 листопада 2023 р.

Прийнято до друку: 7 листопада 2023 р.

e-mail: sgurbanska@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1242-5896>

DOI: 10.25264/2519-2558-2023-19(87)-26-29

Гурбанська С. О. Постмодернізм як образно-стильова система художнього досвіду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 19(87). С. 26–29.

УДК: 81-2:811.111-26:7.038.6

Гурбанська Світлана Олександрівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Київський національний університет культури і мистецтв**ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК ОБРАЗНО-СТИЛЬОВА СИСТЕМА ХУДОЖНЬОГО ДОСВІДУ**

У статті розглянуто теоретичне підґрунтя постмодернізму – культурно-філософську проблематику постструктуралізму, що характеризується вираженням алогічної сутності світобудови, тотальною руйнацією суб'єкта та будь-якої цілісності. Постмодернізм виразно характеризує нове постіндустріальне суспільство з його децентрованим світовідчуттям і самосвідомістю, натомість постмодерністський художній дискурс відтворює ризоматичну модель світу. Постмодернізм виокремився в літературному процесі завдяки своїй мінливості, іманентності, міфопоетичності, фрагментарності, ірраціональності, гіперсимволічності, амбівалентності, а також інтертекстуальності.

Почесне місце у постмодерністському художньому дискурсі посідає саме концепція інтертекстуальності, що пов'язана з ідеєю неокласичної філософії щодо активного значення соціокультурного середовища в процесах смислорозуміння та смислорозродження. Маркуючи постмодерністський художній дискурс, ця текстова категорія включає в нього й інші тексти, створюючи у такій спосіб особливий семіотичний простір.

Інтертекстуальність визначено як текстову категорію, що невіддільна від текстуальності; розглянуто як феномен, урахування якого є запорукою розуміння смислу тексту постмодерністського художнього дискурсу, та як вихідний принцип текстотворення, що виражається не лише на міжтекстовому, але й на внутрішньотекстовому рівні. У художній літературі постмодернізму категорія інтертекстуальності творить фрагментований текст, що взаємодіє з іншими текстами. Слугуючи структурною ознакою художніх текстів літератури постмодернізму, вона забезпечує приращення смислу художнього твору, формуючи в такій спосіб його історико-філологічний контекст. У літературному творі простежуються смислові асоціації з текстами-попередниками, формується складний міжтекстовий комунікативний простір, що сприяє динаміці загальної текстової семантики та структурно-смислової цілісності тексту як гетерогенної структури.

Ключові слова: постмодернізм; постмодерністський художній дискурс; художній текст; інтертекстуальні зв'язки; інтертекстуальність.

Svitlana O. Hurbanska,
PhD in Philological Sciences, Associate Professor,
Kyiv National University of Culture and Arts**POSTMODERNISM AS AN IMAGE AND STYLE SYSTEM OF LITERARY EXPERIENCE**

The article studies the theoretical basis of postmodernism – cultural and philosophical problems of poststructuralism, which is characterized by the expression of the illogical essence of the world structure, the total destruction of the subject and any integrity. Postmodernism clearly characterizes the new post-industrial society with its decentralized worldview and self-awareness. At the same time, postmodern literary discourse reproduces a rhizomatic world model. Postmodernism stood out in the literary process due to its changeability, immanence, mythopoetics, fragmentation, irrationality, hypersymbolism, ambivalence and intertextuality.

The concept of intertextuality, which is related to the idea of neoclassical philosophy regarding the active importance of the sociocultural environment in the processes of meaning understanding and meaning generation, occupies an honorable place in postmodern artistic discourse. Marking postmodern literary discourse, this textual category includes other texts, thus creating a special semiotic space.

Intertextuality is defined as a textual category inseparable from textuality; it is viewed as a phenomenon, the consideration of which is a key to understanding the meaning of the text of postmodern literary discourse, and as a fundamental principle of text creation, which is expressed not only at the intertextual, but also at the intratextual level. In postmodern fiction, the category of intertextuality creates a fragmented text that interacts with other texts. Serving as a structural feature of literary texts of postmodern fiction, it provides an increase in the literary work meaning, thus forming its historical and philological context. In the literary work, semantic associations with previous texts are traced, and a complex intertextual communicative space is formed, which contributes to the dynamics of general textual semantics, structural and semantic integrity of the text as a heterogeneous structure.

Keywords: postmodernism; postmodern literary discourse; literary text (fiction); intertextual connections; intertextuality.

Актуальним на сьогодні є закладення теоретико-методологічних основ дослідження постмодерністського художнього дискурсу в інтертекстуальному аспекті, зокрема кризь призму художнього досвіду. Постмодернізм суттєво вплинув на художню практику, розпочав новий етап у розвитку літератури. Сама ж постмодерністська модель світу посідає чинне місце в художньому дискурсі. Щодо тлумачення поняття постмодернізму, його сутності (від фр. *postmodernisme* – після модернізму) наразі ведуться жваві дискусії. Дослідники (Баран, 1999; Бровко, 2011; Гундорова, 2005 (1, 2); Зборовська, 2004; Костенко, 1991; Стуліна, 2011; Hurbanska, 2014; McHale, 1987) окреслюють особливий період, суперечливий і різнорядний, в еволюції художньої літератури.

В основу формотворення та структурування постмодерністських художніх текстів закладено принцип *нонселекції* (термін Д. Фоккеми) (Fokkema, 1986). Для автора це означає відмову від звичного цілеспрямованого відбору мовних засобів, натомість для читача – відмову від будь-яких спроб вибудувати зв'язну інтерпретацію тексту у своїй уяві. Для постмодернізму характерним є свідомий плюралізм жанрів, мов, стилів, зокрема їхнє співіснування в одному тексті. Слушною є думка О.С. Переломової: «Плюралізм постмодернізму зумовлює його стилістичну різноманітність, яка полягає в застосуванні різних методів і прийомів, що апелюють до численних культурних просторів... замість традиційного дискурсу з'являється

текстуальність без берегів, вільна пошукова дискурсивність. Текст постає не стійкою замкненою структурою, а гетерогенною безмежністю, що має вихід в інші тексти” (Переломова, 2010: 21).

Культурологічний феномен постмодернізму позначає зміну однієї культурної епохи іншою, дозволяє по-новому оцінювати явища й факти минулого та сучасних реалій у зв'язку із накопиченим досвідом, здобутками й надбаннями. Постмодерна доба – це перехід на абсолютну новий якісний рівень, позначений постулатами постмодернізму, що сформувалися наприкінці 60-х рр. XX ст. і пов'язані з критичною рефлексією соціокультурних та філософських контекстів цивілізації. Цей соціокультурний феномен виник в умовах постіндустріального інформаційного суспільства. Він базувався на теоретичних засадах гуманітарного мислення нового типу – постструктуралізму, на його ідейній орієнтації, що полягала у відмові від раціонального сприйняття дійсності, логоцентризму в цілому (розглянуто у дослідженнях науковців: Р. Барт, Ж. Батай, Ж. Бодрийяр, Ф. Гватарі, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, У. Еко, Ф. Лакан, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко). У другій половині XX ст. постструктуралізм був частково і запереченням структуралізму, і продовженням деяких його ідей. Філософсько-естетичні положення постструктуралізму окреслили специфіку таких традиційних понять, як “автор”, “читач”, “суб’єкт”, “текст”, “дискурс” тощо. Відтак, вивчення проблем відкритості тексту, дискурсивного аналізу, психоаналізу, феміністичної критики, рецептивної естетики, поезики сприйняття, розгляду мови як онтологічної основи мислення, нового історизму, залежності свідомості індивіда від мовних стереотипів часу, здатності мови не лише відбивати свідомість, але й впливати на неї стало надзвичайно актуальним.

У літературознавстві термін “постмодернізм” вживається для характеристики художніх текстів XX–XXI ст. Якщо спочатку постмодернізм постав як феномен американської культури й літератури, то згодом і всієї західноєвропейської. Елітарна мова модернізму замінюється на мову, що зазнала впливу масової культури, для якої характерне використання художніх стратегій попередніх культурних епох.

Вплив постмодернізму на художню практику зумовив початок нового етапу в розвитку літератури. Цей феномен як образно-стильова система художнього досвіду попередніх епох характеризується еkleктикою різних напрямів літератури. Для постмодернізму властивий розгляд тексту як єдино можливого прояву реальності з характерними йому гібридними художньо-словесними формами, перехрещенням прийомів елітарної та масової літератури, симулятивністю, поліжанровістю, інтертекстуальністю тощо.

Внутрішня сутність постмодернізму, зазначає В. Пахаренко, “полягає в заперечуванні нарративу реалістичного дискурсу, причинно-наслідкової залежності сюжетних ліній, психологічної зумовленості. Тобто його аж ніяк не задовольняє все стереотипне, стале, що породжує стандартну, завчасно очікувану реакцію” (Пахаренко, 2002: 5).

Дослідниця О.С. Переломова дотримується такого погляду на феномен постмодернізму: “Внаслідок змін, які сталися у свідомості членів культурної спільноти, відбувається переформатування картини світу, у тому числі й мовної картини світу учасників культурної комунікації, а отже, змінюється й сам формат культурного дискурсу, його акценти набувають нових конотацій. Дискурсивний простір наповнюється гіперреальністю і симулякрами, які імітують реальність, що в період постмодерну стає більш реальною, аніж сама реальність. Симуляційні коди проникають у різноманітні галузі сучасного суспільного життя, наповнюють інформаційний простір. Постмодерністська культура не претендує на створення абсолютно нового. Вона звертається до минулого, до різних епох, створюючи з них своєрідний архів” (Переломова, 2010: 20–21).

Поняття авторства, особистості в цілому, зокрема й оригінальності або зовсім ігноруються, або ж розглядаються як умовні конструкції, умовні механізми знакових систем мови, ілюзії свідомості тощо. Для постмодернізму характерною є “смерть автора” (поняття Р. Барта), у зв'язку з чим текст створюється і сприймається в такий спосіб, що фігура автора нівелюється: подаються не власні авторські настрої, пристрасті, почуття і враження, а виключно неосязний словник, з якого безупинно черпається письмо. М.О. Шаповал стверджує, що “конкретний зміст терміна “інтертекстуальність” суттєво змінюється залежно від теоретичних та філософських настанов, якими керуються у своїх дослідженнях учені-постструктуралісти. Трактатування тексту як інтертексту через модель цитатного мислення розпочинається теоретичною “смертю суб’єкта” (М. Фуко), яка потім модифікується у “смерть автора” (Р. Барт), що й призводить до смерті окремого тексту, який розчиняється у відвертих та прихованих цитатах, і, як наслідок, смерті самого читача, оскільки свідомість його також становлять самі цитати” (Шаповал, 2009: 32).

Постмодернізм зорієнтований передусім на інтертекстуальність; він містить комплекс текстів, побудованих на запереченні логоцентричного світосприйняття, та використовує будь-які засоби для руйнації стереотипів, уводячи читача в нескінченну гру децентрації (остання є способом існування автора, читача й самого твору).

Варто розрізнити поняття “інтертекст” та “інтертекстуальність” як “результат” і “процес”. Інтертекст, на думку О. К. Рябіної, є засобом інтертекстуальності, що формально виявляє зв'язки з текстом-донором і містить його смисловий потенціал (Рябіної, 2007). Відтак, інтертекст – це присутність одного тексту в іншому, а інтертекстуальність – це процес, який охоплює різні естетичні явища та відношення, що виникають на основі інтертексту. Інтертекстуальність визначається наявністю особливого контексту – інтертексту як виду контекстуальної інформації, що містить у собі зовнішні тексти, з якими пов'язаний текст-реципієнт. Теорія інтертексту надає можливість розглядати природу тексту в загальнокультурному аспекті.

Якщо відштовхуватися від тлумачення тексту як безперервного процесу породження смислу, то очевидним стає те, що “жоден текст не є продуктом текстуального вакууму, жоден не претендує на абсолютну оригінальність і новизну, жоден не перевертає світ, і вже навіть нікого не бентежить те, що нашими літературними теренами блукає “привид” епігонства та плагіату, щонадалі набуваючи вагомшої тілесності” (Шаповал, 2009: 13). Інтертекстуальний аналіз постмодерністських художніх текстів полягає у виявленні інтертекстем, визначенні їхнього зв'язку з претекстами, висвітленні системи образних засобів, що створюються інтертекстуальними фрагментами, дослідженні авторських трансформацій і смислових прирощень, класифікації інтертекстем відповідно до типів міжтекстових зв'язків. Саме реалізація міжтекстових зв'язків, слушно зауважує М.О. Шаповал, “забезпечує використання енергії інших текстів безвідносно до їхнього часового та медійного перебування, а зважаючи на те, що художність є характеристикою суб’єктивною, залежною від панівного канону та оцінної шкали, то інтертекстуально багаті твори мають вищу ймовірність “відчутти” тенденцію читачького запиту.

При цьому причетність до культурного простору через інтертекстуальність може бути не лише маніфестацією престижного знайомства автора із досяжним йому семіотичним спадком, а й певною авторською стратегією, спрямованою на досягнення задоволення від читання” (Шаповал, 2010: 7).

Парадигму постмодернізму, на думку М.В. Стуліної, визначає єдність соціокультурних, соціодискурсивних і соціоантропологічних параметрів. У соціокультурному плані постмодернізм сприяв становленню таких новітніх характеристик картини світу, як деканонізація умовностей, ризоматичність, переоцінка цінностей та відмова від бінарних опозицій. Соціодискурсивний вимір імплікує використання особливих технік і прийомів зображення дійсності: багаторівневність організації, “подвійне кодування”, цитатне поєднання несумісного, техніка бриколажу, гібридизація жанрів, авторське маскування, лудичне освоєння дійсності (гра з текстом, гра з читачем), нелінійність, інтертекстуальність тощо. Соціоантропологічні параметри розкривають роль особистості в суспільстві – тілесність, відмова від суб’єкта, множинність “я” (Стуліна, 2011: 18).

Особливою рисою постмодернізму як етапу розвитку літературного процесу є *фрагментарність*: “У постмодерністському тексті поєднуються, а точніше – змішуються, синтезуються, усі різновиди словесної творчості – проза з її епічним началом, поезія з її ліричністю, драма. Поетичні та драматичні уривки посилюють ідейно-стилістичну спрямованість постмодерністської літератури, є своєрідними кульмінаційними моментами, мовними засобами творення художньої образності” (Дегтярєва, 2009: 37). Постмодерністська художня література містить каталог фрагментів різних текстів і стилів, які можуть не вступати в діалог та не співвідноситися між собою, проте існувати всередині одного текстового простору за принципом елементарного близького сусідства. Натомість постмодерністський художній текст організований як еkleктична конструкція із семантично й аксіологічно розрізнених фрагментів, відношення між якими не можуть бути задані як конкретні через відсутність ціннісних орієнтирів. Він характеризується злиттям різних історичних традицій та національних мов художньої творчості; наповнений посиланнями на різних авторів, історичні епохи, культури й субкультури; використовує принципи колажу культурних символів, рясніє цитатами, алюзіями, ремінісценціями, які вільно комбінуються, створюючи нові смисли.

Висновки. З огляду на висвітлене вище, постмодернізм розглядаємо і як синтез повернення до минулого та руху вперед, і як феномен розвитку сучасного літературного процесу у зв’язку із загальнолюдським культурним контекстом. Загальні риси постмодернізму чітко простежуємо через такі терміни й понятійні комплекси: “децентрація”, “смерть автора”, “інтертекстуальність”, “гіперрецептивність”, “деконструкція”, “симулякр”, “фрагментарність”, “цитатність”, “еклектика”, “смерть автора”, “зникнення реальності”, “критика метафізики присутності”, “плюралізм”, “релятивізм”, “інше”, “іронія”, “пародія”, “ілюзія”, “гра”, “карнавалізація”, “містифікація”, “антиутопізм і постутопізм”, “розсіювання значень”, “багатокультурність”, “скептицизм” тощо.

Перспективами подальших наукових досліджень є вивчення текстуальних, контекстуальних й метатекстуальних впливів у постмодерністському художньому дискурсі англійської, американської та української літератури.

Література:

1. Баран Є. Обрій літературного 2000-го. *Кур’єр Кривбасу*. 1999. С. 110–117.
2. Бровко О. О. Новела в структурі української прози : модифікації та функції : монографія ; Держ. закл. “Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. 400 с.
3. Гундорова Т. Карнавальний постмодерн. *Післячорнобильська бібліотека : Український літературний постмодерн*. Зб. наук. пр. Київ: Критика, 2005. С. 32–37. (1)
4. Гундорова Т. Феміністичний постмодерн. *Післячорнобильська бібліотека : Український літературний постмодерн*. Зб. наук. пр. Київ: Критика, 2005. С. 39–43. (2)
5. Дегтярєва І. Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози. *Українська мова*. 2009. № 3. С. 27–38.
6. Зборовська Н. Літературний процес і завдання критики. *Слово і Час*. 2004. № 4. С. 3–7.
7. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури. *Літературна Україна*. 1991. № 7. С. 23–26.
8. Мітосек З. Теорії літературних досліджень; пер. з польськ. В. Гуменюк, наук. ред. В. Іванюк. Сімферополь: Таврія, 2005. 408 с.
9. Пахаренко В. Постмодерн. *Всесвітня література*. 2002. № 5–6. С. 3–7.
10. Переломова О. С. Інтертекстуальність в українському художньому дискурсі : структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова”. Київ, 2010. 34 с.
11. Рябініна О. К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси : лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова”. Харків, 2007. 19 с.
12. Стуліна М. В. Німецький постмодерністський дискурс : лінгвоконцептуальний і лінгвопоетичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови”. Одеса, 2011. 265 с.
13. Шаповал М. Інтертекст у світлі рампи: міжтекстові та міжсуб’єктні реляції української драми: монографія. Київ: Автограф, 2009. 352 с.
14. Шаповал М. О. Стратегії інтертекстуальності та гра свідомостей у сучасній українській драмі : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.06 “Теорія літератури”. Київ, 2010. 36 с.
15. Fokkema D. W. The semantic and syntactic organisation of postmodernist texts. *Approaching postmodernism*. Amsterdam, 1986. P. 81–98.
16. Hurbanska S. Multifunctionality of phraseological units in postmodern literary discourse. *Language, Individual and Society*. Bulgaria, Elenite Holiday Village: International Scientific Publications, 2014. Vol. 8. P. 344–351.
17. McHale B. Postmodernist fiction. NY ; L.: Methuen, 1987. 202 p.

References:

1. Baran Ye. Obriy literaturnoho 2000-ho (The horizon of the literary 2000s). *Kur'yer Kryvbasu*. 1999. S. 110–117.
2. Brovko O. O. Novela v strukturі ukraıyns'koyi prozy : modyfıkatsiyi ta funktsiyi (Novel in the structure of Ukrainian prose: modifications and functions) : monohrafiya ; Derzh. zakl. “Luh. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka”. Luhans'k : Vyd-vo DZ “LNU imeni Tarasa Shevchenka”, 2011. 400 s.
3. Dehtyar'ova I. Stylystychnyy syntaksys ukraıyns'koyi postmodernists'koyi prozy (Stylistic syntax of Ukrainian postmodern prose). *Ukrayins'ka mova*. 2009. № 3. S. 27–38.
4. Fokkema D. W. The semantic and syntactic organisation of postmodernist texts. *Approaching postmodernism*. Amsterdam, 1986. P. 81–98.

5. Hundorova T. Feministichnyy postmodern (Feminist postmodernism). *Pislyachornobyl's'ka biblioteka : Ukrayins'kyy literaturnyy postmodern*. Zb. nauk. pr. Kyiv: Krytyka, 2005. S. 39–43. (2)
6. Hundorova T. Karnaval'nyy postmodern (Carnival postmodernism). *Pislyachornobyl's'ka biblioteka : Ukrayins'kyy literaturnyy postmodern*. Zb. nauk. pr. Kyiv: Krytyka, 2005. S. 32–37. (1)
7. Hurbanska S. Multifunctionality of phraseological units in postmodern literary discourse. *Language, Individual and Society*. Bulgaria, Elenite Holiday Village: International Scientific Publications, 2014. Vol. 8. P. 344–351.
8. Kostenko L. Heniy v umovakh zablokovanoyi kul'tury (Genius in conditions of blocked culture). *Literaturna Ukrayina*. 1991. № 7. S. 23–26.
9. McHale B. Postmodernist fiction. NY ; L.: Methuen, 1987. 202 p.
10. Mitosek Z. Teoriyi literaturnykh doslidzhen (Theories of literary research); per. z polsk. V. Humenyuk, nauk. red. V. Ivanyuk. Simferopol: Tavriya, 2005. 408 s.
11. Pakhareno V. Postmodern (Postmodernism). *Vsesvitnya literatura*. 2002. № 5–6. S. 3–7.
12. Perelomova O. S. Intertekstual'nist' v ukrayins'komu khudozhn'omu dyskursi: struktorno-semantychnyy i stylistychnyy aspekty (Intertextuality in the Ukrainian artistic discourse: structural, semantic and stylistic aspects): avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova". Kyiv, 2010. 34 s.
13. Ryabinina O. K. Intertekstual'nist' u dyskursi suchasnoyi ukrayins'koyi presy: lnhvystychnyy aspekt (Intertextuality in the discourse of the modern Ukrainian press: linguistic aspect): avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova". Kharkiv, 2007. 19 s.
14. Shapoval M. Intertekst u svitli rampy: mizhtekstovi ta mizhsbyektni relyatsiyi ukrayinskoyi dramy (Intertext in the ramp light: intertextual and intersubjective relations of Ukrainian drama): monohrafiya. Kyiv: Avtohrاف, 2009. 352 s.
15. Shapoval M. O. Stratehiyi intertekstual'nosti ta hra svidomostey u suchasniy ukrayins'kiy dramy (Strategies of intertextuality and the game of consciousness in modern Ukrainian drama): avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk : spets. 10.02.06 "Teoriya literatury". Kyiv, 2010. 36 s.
16. Stulina M. V. Nimetskyy postmodernistskyy dyskurs: lnhvokontseptualnyy i lnhvopoetychnyy aspekty (German postmodernist discourse: linguoconceptual and linguopoetic aspects): dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 "Hermanski movy". Odesa, 2011. 20 s.
17. Zborovs'ka N. Literaturnyy protses i zavdannya krytyky (Literary process and tasks of criticism). *Slovo i Chas*. 2004. № 4. S. 3–7.